

ԵՐԿԻՐԸ ՄԻԱՎՈՐԵԼՈՒ ՁԳՏՈՒՄ ԵՎ ՊԱՅՔԱՐ ՕՏԱՐ ՆԵՐՆՈՒԺՄԱՆ ԴԵՄ

1. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՅԱՑ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԱՄՐԱՊԵՏՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Աշոտ Ա-ը, ինչպես և նրա հաջորդ Սմբատ Ա-ը ջանք չէին խնայում, որպեսզի իրենց թագավորական իշխանությունը ենթարկվի ամբողջ Հայաստանը: Սակայն դրան մեծապես խանգարում էին ֆեոդալական ժառանգական հողատիրության ձևավորման վրա հիմնված մեծ ու փոքր իշխանությունների անջատողական ձգտումները, ինչպես և արտաքին թշնամի ուժերը:

Աշոտ Ա-ի օրոք, երբ պայքարը հիմնականում ընթանում էր հայ պետականության վերականգնման և ամրացման ուղղությամբ, ֆեոդալական անջատական ձգտումներն ու պայքարը ցայտուն դրսևորումներ չունեցան, քանի որ դեռևս շարունակվում էր կռիվը իշխանական տոհմերի ներսում՝ նրանց առանձին ճյուղերի տիրույթների սահմանները, նույնիսկ սրի ուժով, որոշելու համար:

Այդպիսին էր դրությունը Սյունիքում, մանավանդ Վասպուրականում, որտեղ այդ պայքարի զոհը դարձավ Աշոտ թագավորի փեսա Դերենիկը: Աշոտ Ա-ը միջամտում էր թե մեկ, թե մյուս նահանգի գործերին՝ որպես Հայաստանի թագավոր և գերագույն տեր:

Մտնելով Վրաստան Աշոտ արքան 887 թ. հասավ մինչև Կովկասի գլխավոր լեռնաշղթան, ընկճեց այստեղի անհնազանդ ցեղերին և վերջ դնելով միջֆեոդալական խլրտումներին, բարեկամական դաշինք կնքեց Եգերաց թագավորի հետ ու վերադարձավ Հայաստան:

Աշոտ թագավորի գերադասությունը ընդունում էր նաև նոր միայն թագ ստացած Աղվանից Համամ թագավորը: Աշոտը խաղաղություն հաստատեց նաև Արծրունյաց իշխանների միջև և Վասպուրականի գահերեց իշխան նշանակեց իր փեսա Դերենիկի ավագ որդուն՝ Սարգիս-Աճոտին, որը դեռևս պատանի էր և մշտապես երախտագետ ու հավատարիմ մնաց իր թագակիր քեռուն:

Այնուհետև Աշոտ Ա-ը իր որդի Սմբատի գլխավորությամբ, որին իշխանաց իշխան էր կարգել, զորք ուղարկեց Գուգարք և Ուտիք՝ վերջ տալու այնտեղ եղած որոշ իշխանների անհնազանդությանը:

Դրությունը շատ ավելի բարենպաստ ու կայուն էր Սյունիքում: Այստեղ գահերեց իշխան Վասակը և նրան հաջորդած Աշոտ իշխանը հավատարիմ ու

հնազանդ էին հայոց արքային և խաղաղ շինարարությամբ էին զբաղված: Այսպիսով, Աշոտ Ա թագավորը տնտեսական և քաղաքական նշանակալից գործունեություն ծավալեց, ցուցաբերելով իր կարողությունը նաև պետական շինարարության բնագավառում:

Հայկական թագավորությունը նկատելիորեն ամրապնդված էր, և երկրում հաստատված խաղաղությունը իր պտուղներն էր տալիս:

Դրվատելով Աշոտ թագավորի խաղաղ և շինարար գործունեությունը, Հովհաննես կաթողիկոսը գրում է. «Եվ այնուհետև բազում և երեկի կարգեր սահմանեց իր տերութեան երկրում, կարգավորումներ (յօրինուածս) արեց տոհմերի, տների, քաղաքների, շենների, դաստակերտների և հավասարապես յուրաքանչյուրին համապատասխան կարգեր սահմանեց՝ լեռնականների և ջերմահովիտ բարեխառն դաշտաբնակների (համար): Եվ բոլոր հարթավայրերում ագարակներ և գոմեր դրեց, իսկ մեղմ վայրերը այգիներով և բուրաստաններով զարդարեց. և այն ամենում ինչը վայել էր թագավորությանը և ինչ որ թագավորության ներսում կամ ինչ որ թագավորության շուրջը պիտի կարգավորվեր՝ ոչ մի բանում չհապաղեց. և գրեթե մեր բոլոր թագավորներից հարցնազույն և խոհեմազույն գտնվեց: Եւ այսպես նորոգված թագավորության մեջ մեր Թորգոմյան ազգը բարձրացրեց»¹:

Պատմիչի այս վկայությունից երևում է, որ Աշոտ Բագրատունին կարգավորել է երկրի ինչպես ներքին, նույնպես և արտաքին գործերը: Նրա օրոք զարգանում էին երկրագործությունը, արհեստները, առևտուրը, աճում էին քաղաքները:

Աշոտ Ա-ի գերագույն իշխանությունը ճանաչում էին նաև վրաց գահերեց իշխան Ատրնեբեհը և Հայաստանի հարավում կազմավորված արաբական ամիրայությունները: IX դարի վերջերին Մանազկիրտի ամիրա Աբու-լ-Վարդը զորեղացի էր և տիրում էր նաև Խլաթ, Արճիշ ու Բերկրի քաղաքներին, սակայն ճանաչում էր Աշոտ արքայի իշխանությունը: Այս առթիվ բյուզանդական Կոստանդին Միրանաթին կայսրը գրում է. «Մանցիկիերտին էր տիրում Ապելվարդը, որը գտնվում էր իշխանաց իշխան Աշոտի՝ իշխանաց իշխան Սմբատի հոր իշխանության ներքո: Իշխանաց իշխան Աշոտը այս Ապելվարդին տվեց նաև Խլիատ ամրոցը, Արզեսը և Պերկրին, քանզի արևելքի բոլոր շրջանները գտնվում էին վերոհիշյալ իշխանաց իշխան Աշոտի՝ իշխանաց իշխան Սմբատի հոր ձեռքում»²:

Աշոտ Ա Բագրատունին բարեկամական հարաբերություններ էր հաստատել նաև Բյուզանդական կայսրության հետ:

Աշոտի թագավորության հետագա տարիներին երկիրը խաղաղ էր: Իր մահից (890 թ. վերջերին) հետո նա հետնորդին ժառանգություն թողեց բավականաչափ ընդարձակ և խաղաղ բարգավաճող երկիր:

Աշոտի մահից հետո գահը, ըստ հին հայկական սովորության, պետք է անցներ նրա ավագ որդի, իշխանաց իշխան Սմբատին: Սակայն արքայական

1 Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 176:

2 Կոստանդին Միրանաթին, Թարգմանություն բնագրից, Առաջաբան և ծանոթագրություններ. Հրաշ Բարթիկյանի, Երևան, 1970, էջ 10:

3 Տե՛ս Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 177:

Թագին տիրանալու հավակնություն ունեւր նաև Աշոտ Ա-ի եղբայր Աբաս սպարապետը, որը փորձեց իր կողմը գրավել վրաց գահերեց իշխան Ատրնեբսեհին, բայց վերջինս հավատարիմ մնաց Սմբատին և նրան անձամբ հագցրեց Թագավորական զգեստներ: Գրգռված Աբասը կալանավորեց Ատրնեբսեհին և փորձեց գահը խլել զենքի ուժով: Աբասի և Սմբատի միջև նույնիսկ պատերազմական ընդհարումներ ծագեցին, որոնց հետևանքով նկատելիորեն տուժեցին Շիրակը և Վանանգը: Սա ֆեոդալական երկպառակությունների հետևանքով առաջացած առաջին ճեղքվածքն էր, որը խորանալով պետք է խախտեր Բազրատունյաց Թագավորության միասնությունը: Գեորգ կաթողիկոսի և ուրիշների միջամտությամբ հաշտություն կնքվեց մրցակիցների միջև, և Սմբատը հաստատվեց հոր գահին, 892 թ. խալիֆան արքայական Թագ, զգեստներ և այլ ընծաներ ուղարկեց Սմբատին. դրանք Հայաստան բերեց Սաջյան Մուհամմադ Ափշինը, որը շուտով պիտի դառնար Սմբատի կատաղի թշնամին:

Շիրակավանի եկեղեցին, կառուցված 9-րդ դ. վերջերին

Սմբատ Ա Թագավորը պետական խոշոր գործիչ էր և իր հոր արժանի հաջորդը: Թագադրության հանդեսները Շիրակավանում ավարտվելուց հետո, Սմբատը շարունակեց երկրի խաղաղ շինարարությունը, պետության ամրապնդումը և վարեց արտաքին շրջահայաց քաղաքականություն: Շարունակելով

ճանաչել Արաբական խալիֆայության սոսկ ձևական գերիշխանությունը, Սմբատը միաժամանակ պատգամավորություն ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս՝ հայազգի կայսր Լևոն Զ Իմաստասերի մոտ։ Ամրապնդվեց բարեկամությունը կայսրության հետ և 893 թ. կնքվեց առևտրական համաձայնագիր, որով Հայաստանը ավելի լայն շահերով դառնում էր տարանցիկ առևտրի գլխավոր կենտրոնը՝ Բյուզանդիայի և Արաբական խալիֆայության երկրների միջև, հանգամանք, որը մեծապես նպաստում էր երկրի տնտեսական վերելքին։

Երկրի բարգավաճման համար ստեղծվել էին ներքին և արտաքին բարենպաստ պայմաններ։ Հովհաննես կաթողիկոսը, խոսելով Աշոտ Ա-ի և Սմբատ Ա-ի ժամանակների մասին, նկատելի հռետորական ոճով գրում է. «Իսկ մեր Հայաստան աշխարհին նրանց օրոք Տերն էր այցի եկել, և պատսպարված և բոլոր բարի գործերի մեջ հաջողած, բնակեցվեցին ամենքը իրենց ժառանգությունների մեջ և սեփականելով հողը՝ տնկեցին այգիներ և արմատացրին ձիթենիների և պարտեզների բուրաստաններ. հերկեցին հերկերը զգալով փշերից և հարյուրապատիկ պտուղ հավաքեցին։ Լեփ լեցուն էին ցորենի շտեմարանները, երբ հունձը ավարտվեց, լցվեցին գինու հորերը՝ այգեկութին, և լեռները ցնծություն զգեցան, որովհետև նրանց վրա բազմացան արոտական առջառների նախիրները և ոչխարների հոտերը»⁴։

Նույնն է հաղորդում նաև Ստեփանոս Տարոնեցին. «Իսկ Սմբատը թագավորելով տիրում է իր բոլոր երկրներին... Սրա և հոր իշխանության օրոք շինություն, խաղաղություն էր մեր Հայոց աշխարհում, ըստ մարգարեության՝ ամեն ոք իր որթի և թզենու ներքո էր հանգստանում»⁵։

Թովմա Արծրունին իր հերթին դրվատում է Դերենիկի օրոք՝ 870—880-ական թվականներին Վասպուրականում հաստատված խաղաղությունն ու շինարարությունը⁶։

Սմբատ արքան ամրապնդեց իր իշխանությունը նաև Նախճավանի, Երնջակի, Ալաշկերտի, Բասենի, Ապահունիքի, Հարքի և Տարոնի վրա։ Այսպիսով, IX դարի վերջերին և X դարի սկզբներին Բագրատունյաց թագավորությունն ընդգրկում էր Հայաստանի մեծ մասը, և նրա սահմանները հասնում էին Շամխորից մինչև Կարին, Կուր գետից մինչև Վանա լճի հարավային ափերը և Տարոն։ Սմբատի գերիշխանությունը ճանաչում էին Սյունիքի իշխանները, Վասպուրականի Արծրունիները, Վրաց գահերից իշխան Ատրնեբոսհը, Աղվանքի Համալ թագավորը, Մանազկիրտի և Խլաթի արաբ ամիրաները։

2. ՊԱՅՔԱՐ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ՍԱԶՅԱՆ ԱՄԻՐԱՅՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԽՈՒԺՄԱՆ ԴԵՄ

Պատմական այս ժամանակաշրջանում Հայաստանի հարևանն էր մի ընդարձակ ամիրայություն, որը չպիտի հանդուրժեր Բագրատունյաց թագավորության

⁴ Հովհաննես Դասխանակերտցի, էջ 250—251։

⁵ Ստեփանոս Տարոնեցի, էջ 161։

⁶ Տե՛ս Թովմա Արծրունի, էջ 351։